

CSABA LÁSZLÓ

Vázlat a magyar közgazdaság-tudomány nyolc évtizedéről (1945–2025)

A tanulmány a magyar közgazdaság-tudomány fejlődésének főbb irányait tekinti át 1945 és 2025 között. A vizsgálat középpontjában két kérdés áll: a nemzetközi tudományos áramlatokhoz való kapcsolódás és a közgazdasági gondolkodás társadalmi hasznossága. Az írás amellett érvel, hogy a magyar közgazdaságtan története szorosan összefonódott az ország politikai és intézményi átalakulásaival. A szocialista tervgazdaság időszakában a marxizmus hivatalos ideológiává vált, ugyanakkor a hazai közgazdasági gondolkodás legmaradandóbb eredményei éppen a rendszer működési zavarainak empirikus elemzéséből, valamint a nemzetközi elméleti irányzatok fokozatos befogadásából születtek. A tanulmány bemutatja továbbá, hogy a rendszerváltozás miként teremtett új lehetőségeket a nemzetközi integrációra, miközben új függőségeket és intézményi feszültségeket is létrehozott. Az elemzés kitér a 2010 utáni időszak sajátosságaira is, különösen az állami szerepvállalás, a kutatószervezés és a tudományos teljesítménymérés kérdéseire. A tanulmány következtetése szerint a magyar közgazdaság-tudomány legfontosabb hagyománya az empirikus megalapozottság, a nemzetközi nyitottság és a mérsékelt, ideológiai szélsőségektől tartózkodó elemző szemlélet fennmaradása.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B25, N14, P20.

Kulcsszavak: magyar közgazdaság-tudomány, a közgazdasági gondolkodás története, szocialista gazdasági rendszer, átmeneti gazdaságok, Magyar Tudományos Akadémia.

* Az MTA 200 éves fennállása alkalmából a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya által rendezett kiállítás és a 2026. február 4-én megrendezett konferencia előadásai által inspirált reflexiók. A szokásos megszorításokkal köszönettel tartozom *Földi Andrásnak* és *Halmi Péternek*, valamint a szerkesztőnek a felvetéseikért és kritikájukért. Mivel mind a kiállítás, mind a konferencia súlypontja a mára lezártnak tekinthető 1825–1945 közti időszak volt, a jelen áttekintés a mába érő múlttal foglalkozik, a teljesség és véglegesség igénye nélkül. Egy kellő alaposítással, minden ponton megfelelően dokumentált áttekintés nagymonográfiát igényelne, ezért a jelen szűkebb összegzés igénye és eredménye szerint is csak a címében is vállalt „vázlat”.

Csaba László, az MTA rendes tagja, professor emeritus, Közép-európai Egyetem, Bécs és Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: csabal@ceu.edu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. február 5-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.6.xxx>

Outline of eight decades of Hungarian economic thought (1945–2025)

LÁSZLÓ CSABA

This study reviews the main directions in the development of Hungarian economics between 1945 and 2025. The analysis focuses on two central questions: integration into international intellectual currents and the social usefulness of economic thought. The paper argues that the history of Hungarian economics has been closely intertwined with the country's political and institutional transformations. During the period of the socialist planned economy, Marxism became the official ideology; at the same time, however, the most enduring achievements of Hungarian economic thought emerged precisely from empirical analyses of the system's dysfunctions and from the gradual reception of international theoretical approaches. The study also demonstrates how the post-socialist transition created new opportunities for international integration while simultaneously generating new forms of dependency and institutional tensions. The analysis addresses the specific features of the post-2010 period as well, especially issues related to the expanding role of the state, the organization of research, and the measurement of scientific performance. The paper concludes that the most important tradition of Hungarian economics lies in its commitment to empirical analysis, international openness, and a moderate analytical approach that avoids ideological extremes.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B25, N14, P20.

Keywords: Hungarian economics, history of economic thought, socialist economic system, transition economies, Hungarian Academy of Sciences.

Bevezetés

A magyar közgazdaság-tudomány¹ lényegében egyidős az Akadémiával. A jelen írásnak keretet adó rendezvények keretében alapos referátumok mutatták be az 1945-öt megelőző időszak legfontosabb irányzatait és szereplőit. Hozzászólásunkban e kérdésekre annak ellenére sem térünk ki, hogy az ezen időszakban alkotók munkássága többnyire a világegést követően is folytatódott itthon vagy külföldön – bár többnyire a hazai egyetemi és akadémiai kereteken kívül. Közismert például, hogy Heller Farkas (1943) és Theiss Ede is haláláig nagyívű összegzésen dolgozott (bár az utóbbi sosem jutott el a közreadásig), és nem hagyta abba az alkotást nyugdíjaztatását követően Navratil Ákos és Abay-Neubauer Gyula sem. A felsorolt

¹ Ez a gondolatmenet madártávlatból tekinti át a hazai közgazdasági gondolkodás alakulását. Terjedelmi és erőforráskorlátok okán nem törekszik teljes körű dokumentálásra és az egyes megállapítások részletes alátámasztására. A vizsgálat két fő súlyponti kérdése a *világfolyamatokhoz történő illeszkedés és a társadalmi hasznosság* szempontja. Utóbbi „az Akadémia – a nemzet tanácsadója” küldetés összefüggését szem előtt tartva a szokásosnál szűkebb értelmezést indokol. Ebben az írásban nem tárgyaljuk az üzleti tudományokat (köztük az ágazati gazdaságtanokat) és az elsősorban világgazdasági jellegű tanulmányokat, az elsőt absztrakciós szintje, a másikat határterületi, tudományközi természetűek okán. Bár egyik terület jelentőségét sem vonjuk kétségbe, az akadémiai gyakorlatban nem ok nélkül szerveződnek ezek elkülönült tudományos bizottságokba, és ez volt a helyzet a cikk keretét adó rendezvényeken is.

tudósok – valamint a külföldön fényes karriert befutók – munkásságát ebben az áttekintésben mégsem vizsgáljuk.²

A két világháború között a magyar közgazdászok természetes módon kötődtek a nemzetközi folyamatokhoz. Műveik gyakran párhuzamosan jelentek meg a kor szakmai világnyelvén, németül és magyarul is. Kiemelkedő képviselői ennek Heller Farkas (1943) elmélettörténeti munkája és Surányi-Unger Tivadar (1967) gazdaságelméleti összegzése – az utóbbi első változata négy évtizeddel korábban, a szerző szegedi korszakában látott napvilágot Németországban és az Egyesült Államokban is, az Amerikai Közgazdasági Társaság akkori elnökének ajánlásával. Mindkét szerző természetes módon a kor nemzetközi áramába beépülve fejtette ki nézeteit – inkább német, mint angolszász megközelítéssel (ahogyan ez akkortájt a kontinensen szokásos volt).³ Éppen ezért természetes folyamat volt, hogy e jelentős szerzők vagy tanítványaik a határokon túl folytatták tudományos tevékenységüket, illetve ott futottak be jelentős pályát (mint napjainkban Abhijit Banerjee, Jean Tirole, Amartya Sen, Esther Duflo vagy Daron Acemoglu).

Ugyanakkor nem kérdéses – és ezt a közkézen forgó elmélettörténeti munkák is igazolják –, hogy a magyarok a közgazdaságtan világramának mellékvezein eveztek. Egyes képviselőik jelentős elismerést vívtak ugyan ki, összességében azonban inkább követték, mint alakították a főáramot mind a történeti iskola, mind a formalizált irányzatok terén. Egyes magyar szerzők meglátásait viszont külföldi elmélet-történeti munkák is hasznosították.

Az 1945-ös év természetesen a közgazdaság-tudományokban is vízvonalzó volt. Az „elsodort ország”⁴ helyén – a német, majd a szovjet megszállás nyomán – létrejött új rendszer minden területen új szakaszt hozott. Ezeket a folyamatokat jól jellemzi, hogy az 1937-ben még Magyarországról Nobel-díjat nyerő Szent-Györgyi Albert, 1945 és 1947 között nemzetgyűlési képviselő és az MTA másodelnöke, 1947-ben elhagyta az országot (pedig a kisszámú valódi ellenálló közé tartozott). Az áttérés 1949-ben történt, amikor a korábbi – nem éppen szűk körű és következmények nélküli – tisztogatások mértékén is messze túlmenően a polgári elemek túlnyomó részét eltávolították az Akadémiáról, függetlenül attól, hogy részesei voltak-e a jogfosztásoknak. Ekkor szűnt meg többek között Heller, Surányi-Unger és Theiss Ede tagsága is, akiket csak 1989-ben vettek vissza.⁵

² Konferenciánkon e korszak alkotóit, a matematikai irányzatot és a pénzügytant is külön előadások mutatták be. Értelemszerűen minden megszólaló saját hangsúlyait követi, és nem volt törekvés semmiféle egységesítésre, sem a legfontosabb művek, sem a teljesítmények értékelésének tekintetében.

³ Sokatmondó példa az, hogy a későbbi Nobel-díjas svéd közgazdász és politikus, Gunnar Myrdal munkái egészen az 1960-as évekig inkább/előbb németül láttak napvilágot, és csak utóbb jelentek meg angolul.

⁴ Fenyő Miksa (1946) találó kifejezése a vészorszakokról.

⁵ Az említettek csakúgy, mint a nem kevésbé tekintélyes és befolyásos Navratil Ákos vagy Kádás Kálmán évekkel túléltek ugyan a politikai fordulatot, de munkásságukat célszerűbb volt a két háború közti időszak keretében bemutatni, mind a kiállításon, mind a konferencián.

A tervgazdaság időszaka

A szocialista korszak értelemszerűen új szakaszt hozott a magyar közgazdaságtudomány életében is. Ennek legfontosabb része a marxizmus államvallássá tétele és a szovjet típusú marxizmus képviselőinek előtérbe állítása volt. E folyamat élén az 1948-tól önálló, 1953-tól 1986-ig Marx Károly nevét viselő közgazdaságtudományi egyetem járt, ahová csak mutatóba került be a régi gárda egy-egy képviselője, de ők is többnyire a partvonalra szorítva működhettek.⁶ A régi nemzedék képviselői közül a munkásmozgalomból érkező és jellemzően közgazdász végzettséggel nem rendelkező rektorok (Rudas László, Háy László, Fogarasi Béla és Pach Zsigmond Pál) az Akadémia tagjaivá is váltak.⁷ Ugyanakkor a marxizmus – más országokkal szemben,⁸ és részben a többi társadalomtudománytól eltérően – nem vert a szakmában mély gyökeret. Ha a tervgazdasági korszak politikailag legbefolyásosabb közgazdászait idézzük fel, e sorban jellemzően olyan, eredendően nem kommunista, nem marxista társutasok szerepelnek, mint Varga István, Bognár József, Vajda Imre, Csikós-Nagy Béla vagy Szabó Kálmán.⁹

A marxizmus uralkodó pozíciója természetesen nem volt ártatlan kísérletezés. Ez az elmélet legkésőbb a hatvanas évektől elvesztette vonzerejét. A hittételek és a cenzúra megkövetelte bizánci nyelvezet, valamint a központilag kijelölt kutatatandó témák és előre megadott „helyes” eredmények kettőse a nyugati irányzatoktól élesen eltérő hivatalos kínálatot eredményezett. Hasonló helyzet alakult ki a tananyagoknál is, amelyek a szakma nagy részének kizárólagos ismeretforrását jelentették.

A magyar egyetemi képzésben mégis a térségben egyedülálló módon három szemeszteren át folyt az elmélet történet oktatása, amelyben lényegében az összes nem marxista irányzat megjelent.¹⁰ A tárgyat oktató Mátyás Antal (Heller Farkas egykori tanársegédje) a kevés pártonkívüli oktató egyike maradt. Bár mind a maga idejében, mind a fordulatot követően joggal bírálta 1961–2004 között számos kiadást megért tankönyvét a minden szerző értékelésében megjelenő „vörös farok” miatt, az értéke nem elvitatható. Aligha meglepő, hogy ez a munka 1985-ben, a gorbacsovi enyhülést megelőző időszakban, a tekintélyes brit Macmillannel közös kiadásban jelent meg (Mátyás, 1985), kedvező nemzetközi visszhangot is kiváltva. Ez figyelemre méltó mozzanat, hiszen a szovjet típusú rendszerekben (így Magyarországon

⁶ Némelyek számára a Műegyetem és az ELTE, valamint a KSH nyújtott menedéket.

⁷ Kivétel e tekintetben a Tökét magyarra ültető Nagy Tamás, aki kurátorként vezette az intézményt, majd a gazdasági reform munkálataiban szerzett nevet, de önálló művek híján nem lett akadémikus.

⁸ Az NDK-nak, Csehszlovákiának, Lengyelországnak és Jugoszláviának is jelentős saját – autoktón – marxista-szocialista hagyománya volt. Nálunk a Lukács-iskola kivételnek számított, a többség számára a marxizáló nyelvezet a publikálhatóságot lehetővé tevő álruha volt csupán, érdemi érvkészletet nem biztosított. Jelentősen eltért e tekintetben a csehszlovák emberarcú szocializmustól vagy a kelet-német gondolkodástól (Wagener, 2021).

⁹ Ismeretes módon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság már 1945-től – koalíciós – pártalapon osztotta el az egyetemi tanári pozíciókat, egyfajta kárpótlásként és az új felállás leképezéseként. A katedra és az akadémia is számos közszereplő számára jelentett egyfajta menedéket, Nagy Imrétől Bognár Józsefen, Hegedüs Andrásan és Nyers Rezsőn át Lukács Györgyig.

¹⁰ A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a „helyes álláspontot” egy teljes külön szemeszterben, külön tankönyvből oktatták (Szigeti & Mihalik, 1981).

is) az volt a gyakorlat, hogy a „másként gondolkodók” és az elhajlók az akadémiai intézetekben bújhattak meg, miközben az egyetem elvileg az ideológiai tisztaság bástyájának számított.

Mátyás könyve a kádári korszak kompromisszumainak jellemző terméke. A mi szempontunkból a lényeg a funkcionalitás. A tárgyalás terjedelme és mélysége bizonyára nem kis szerepet játszott abban, hogy a marxizmus egyeduralkodó végső soron nem járt azzal, hogy a magyar közgazdaság-tudományban negyvenöt évnyi hiátus alakult volna ki. Ez utóbbi különösen a térség egészét átfogó összehasonlításban (Horváth, 2020; Kaase et al., 2002; Wagener, 1998) válik szembeötlővé, hiszen a többi szocialista országban – Lengyelország kivételével – alig születtek említésre méltó eredmények. Nálunk viszont az „akadémiai tudomány” több síkon is hozott maradandó teljesítményeket.

Egyfelől a régi iskola megmaradt képviselői közül többen, Abay-Neubauer Gyulától Varga Istvánig, tovább folytatták a publikálást Nyugaton – nemegyszer konspiratív módszerekkel kijuttatva gépirataikat. Ehhez az áramlathoz tartoznak azok is, akik Nyugatra távozva folytattak olyan kutatásokat, amelyek valamilyen módon Magyarországra is vonatkoztak. Kiemelkedik e tekintetben a Világbank vezető közgazdászaként az ország érdekében is dolgozó Balassa Béla (1990), valamint a gazdasági rendszerek összehasonlító elemzésének klasszikusa, Surányi-Unger Tivadar (1952). Hasonlóan kritikus hangú, ám itthon megjelent munka volt Kádár Béla (1977) Latin-Amerika-kötete, amely az importhelyettesítő iparosítás és a tekintélyuralmi politikai rendszerek bírálatát fogalmazta meg.

Másfelől az itthon maradt munkásságából kiemelhetők a valóságosan működő tervgazdaságot leíró s egyúttal annak piacosítását szorgalmazó írások. Kiemelkedik közülük Kornai János (1980, 1992) két nagymonográfiája, amelyek párhuzamosan angol nyelven is megjelentek. A szerző rendszeres jelenléte a nemzetközi fórumokon elismerést és láthatóságot biztosított: 1978-ban a Nemzetközi Ökonometriai Társaság elnökévé választották, 1986-ban pedig a Harvard Egyetem rendes professzora lett.

A magyar társadalomtudomány egésze (és ezen belül a közgazdasági kutatások is) szempontjából kiemelkedő jelentőségű, nemzetközileg is meghatározó teljesítmény volt az eredetileg 1972-ben megjelent *Anti-Tőke*, vagy ahogy mindenki nevezte: az *Überhaupt*¹¹ (Bence et al., 1992). Ez a kéziratban terjedő nagyívű munka azzal váltotta ki a kor hatalmasságainak ellenkezését, hogy zárt logikai rendszerben mutatta ki a marxi elmélet belső ellentmondásait, vagyis kimondta: a kor dogmái elméletileg is tarthatatlanok. A kötet újdonsága az immanens kritikában rejlett – a marxi kereteken belül maradván bizonyította az utópisztikus javaslatok kivitelezhetetlenségét.

A tervgazdasági időszak terméke két síkon bizonyult maradandónak. Egyfelől a valóságosan működő rendszer leírása, bírálata és átfogó javítási kísérletei terén – ebben az irányzatban nagy feltűnést keltett Antal László (1985) műve. Másfelől a kor

¹¹ Ez a *tőke* eredeti nyelvén, a „lehetséges-e egyáltalán kritikai gazdaságtan?” mondatból a lényegi „egyáltalán” kiemelése, ami a tagadó választ előlegezi meg.

nyugati eszmeáramlatainak meghonosítása és alkalmazása vált meghatározóvá; ezeket a következő fejezetben tárgyaljuk.

Az első kategória meglehetősen kiterjedt és jól dokumentálható, ahogyan ezt egy csaknem három évtizede megjelent kötetben a nagyszámú kismester teljesítményét elemezve bemutattuk (Szamuely & Csaba, 1998). Az időtállónak bizonyult munkák a rendszer eredendő megjavíthatatlanságára mutattak rá, és a bürokratikus irányítás piaci (közte tőkepiaci) allokációval történő felváltásának irányában jelölték meg a kiutat – amire a rendszerváltozást követően sor is került. Az irányzat első fecskéjének Kornai János 1956 októberében megvédett és nem sokkal később publikált (Kornai, 1957/1959) kandidátusi értekezése tekinthető, amely 1959-ben a második világháború után elsőként jelent meg Angliában egy Magyarországon élő közgazdász könyveként. De meg kell emlékezni két monumentális, empirikus alapozású kötetről is. Bauer Tamás (1981) a beruházási ciklusok elemzésével lényegében megcáfolta azt az elképzelést, hogy a tervgazdaságot az előrelátás és a racionális koordináció jellemzi. Soós Károly Attila (1984) pedig – a jugoszláv gazdaság ellentmondásai mellett – a pénz szocializmusban játszott szerepének szükségképpen korlátozott voltát mutatta be. Következtetése szerint a tőkepiac kiépítése nélkül lehetetlen a szűkös erőforrások észszerű allokációja. Hasonló megállapítást korábban az osztrák iskola képviselői is megfogalmaztak ugyan, de míg az ő megállapításuk spekulatív volt, Soós munkájában az empirikus alapozás bizonyító hatása volt átütő erejű és egyben maradandó is.

A második kategória időtállósága és eredetisége kevésbé egyértelmű, miközben a világáramhoz történő illeszkedés szempontjából aligha hanyagolható el. A teljesség igénye nélkül említünk meg néhány kiemelkedő munkát. Jánossy Ferenc (1966) máig ható érvénnyel emelte ki azt a tényt, hogy az 1945 és 1964 közötti időszakban eredendően egyszeri tényezők hatására, nem pedig a szocialista gazdasági rendszer felsőbbrendűsége miatt volt gyors a gazdasági növekedés és mutatkozott felzárkózás. A történet véget ért, és nem ismételhető.¹² Erdős Tibor (1972) a neoklasszikus növekedési elméletre építve bizonyította be a beruházások mennyiségi növekedésére épülő stratégia zsákutcás voltát. Erdős Péter (1974) a marxi és a keynesi gondolatok egyfajta szintézisével arra mutatott rá, hogy pénz nélkül semmilyen modern gazdaság nem működhet. A pénz elhalásának marxi víziója tehát elvileg és gyakorlatilag is igen messze áll a valóságtól. Vagyis a modern kapitalizmus épp a pénz – ezen belül a hitelpénz – működése révén értelmezhető. Mivel a kor gazdaságpolitikai főáramában – Tinbergen (1967) nyomán – a fejlett országok gazdaságára az egyre kevésbé piaci koordináció tétele állt, ez a felismerés nemzetközileg is jelentős.

Elkerülhetetlen, hogy a nemzetközi egybevetésben kitérjünk a mai főáramot jelentő matematikai közgazdaságtan szerepére. Mint egy nemrég közreadott alapos áttekintés részletesen bemutatta, az irányzat lényege szerint kettős szerepet játszott (Kovács, J. M. szerk., 2022). Egyfelől Oskar Lange és Abba Lerner nyomán – akiknek követői közé sorolhatunk Leonyid Kantorovicstól Mario Domenico Nutiig számos kiválóságot – a tervirányítást tartották az észszerűség társadalmi szintű

¹² A német eredetinek nem ok nélkül a *Das Ende der Wirtschaftswunder* volt a címe.

kiteljesedése terepének. Másfelől a kommunista diktatúrákban az észszerűtlenségek formalizált kimutatása a belső, konstruktív bírálat terepe volt.¹³ Sok esetben az egyes szerzők szakmán kívüli (politikai) egyensúlyozása döntötte el, hogy melyik elem a meghatározó. Ez különösen a Szovjetunió összeomlását követő évtizedben vált szembeötlővé. Érdekes, hogy Magyarországon az irányzat sosem tett szert olyan tekintélyre, mint Oroszországban (befolyása azonban mindkét esetben erősen korlátozott maradt).

A rendszerváltozás kihívásai

A fentiekből adódóan a magyar közgazdászok erős empirikus, alkalmazás-központú kutatási érdeklődése a rendszerváltozást sajátos kísérleti tereppé alakította.¹⁴ Mint minden érmenek, ennek is két oldala volt. Egyfelől az elemzők nagy része helyesen látta, hogy a politika mit képes és hajlandó megvalósítani – ezért soha nem jött létre olyan szakadékszerű eltérés a kettő között, mint például Kelet-Németország vagy Oroszország esetében. Ennek velejárájaként szinte elhanyagolható maradt a Nyugatról érkező tanácsadók és a nagy hírű, de a helyi viszonyokat kevésbé ismerő „nagyágyúk” ötleteinek befogadása, még kevésbé alkalmazása.¹⁵

A másik hatás kettős volt. Részből a magyar szerzők – nyelvi és kapcsolati előnyeket kihasználva – sok más ország kutatóinál erőteljesebben tudtak megjelenni a nemzetközi fórumokon, konferenciákon és kiadványokban; ez a világaramba történő tényleges visszaépülést is jelentette. Másfelől a nemzetközi közgazdaság-tudomány fő kérdéseivel és vezető folyóirataival csak korlátozottan tudtak kapcsolódni. Kornai (2014) joggal háborog amiatt, hogy a magyar közgazdaságtan által fölfedezett kategóriák (mint például a puha költségvetési korlát) pusztán megszokásból, hivatkozás nélkül kerülnek át a vezető szerzők munkáiba; ez nyilván a korábbi periférikus helyzet egyik következménye.¹⁶

A rendszerváltozással tehát többféle kihívás érte a magyar közgazdaság-tudományt. Egyfelől maga az átalakulás és annak fokozatos, sokterápiát nélkülöző menete hosszú évekre biztosított kutatási muníciót, amely iránt nemzetközileg is jelentős érdeklődés mutatkozott (Kornai, 2000; Voszka, 2019). Kína saját, gradualista átmenete – mérete és befolyása miatt – a magyar fejleményeket is relevánssá tette, ami negyedszázadra szóló konjunktúráját eredményezett. Alig akadt olyan évfolyam vezető

¹³ Ez a legegységesebb Oroszországban volt, ahol az *Ekonomika i Matyematyicseszkiye Metodi* című negyedéves folyóirat a tervgazdasággal szemben leginkább kritikus elemzések fórumává vált. A rendszerváltozással – jórészt generációs okok folytán – a lap és az egész irányzat szembekerült a Jegor Gajdar körül csoportosuló reformközgazdászokkal.

¹⁴ E kérdést több résztvevő megfigyelő is körbejárta, köztük Csillag (2022), Kornai (2000), valamint Voszka (2019).

¹⁵ E kérdésekről kiterjedt vita folyt „Kelet és Nyugat közt” főcímmel a *Közgazdasági Szemle* 1996. évi évfolyamában; az ott bemutatott érveket és ellenérveket ma is érdemes átgondolni.

¹⁶ Kovács (2002) e kérdéskör tágabb összefüggéseit is bemutatja, ami messze vezet jelen áttekintésünk től.

nemzetközi folyóiratokban, ahol ne jelent volna meg cikk vagy tanulmány a poszt-kommunista átalakulás kérdéseiről.¹⁷

Másfelől az itthoni finanszírozási és presztízsszempontok¹⁸ átalakulásával párhuzamosan ez a felhajtóerő kifulladásra került. Ma már legfeljebb az illiberalizmus vagy a fejlődés keretében (a politikatudományban és a nemzetközi tanulmányokban) vetődnek fel térségünk dilemmái. A közgazdasági elmélet és fórumai között sem a szerzők, sem a szerkesztők szintjén nem jellemző, hogy a régió sajátosságai hangsúlyosan megjelenjenek – ami ugyan szokatlan, de történetileg nem példa nélküli.

Mindemellett szükségessé és lehetségessé vált a *fősodorba történő visszatérés*. Ennek egyik alapja, hogy a fiatalabb kutatók közül sokan nyugati egyetemeken szereztek doktori fokozatot, vagy nemzetközi szervezeteknél folytatják munkájukat.¹⁹ Felmerül azonban a kérdés, vajon tekinthetjük-e őket a magyar közgazdaságtudomány részének – különösen, ha ők maguk nem törekszenek itthoni publikálásra, illetve nem képviselik az ország ügyeit nemzetközi fórumokon (Györffy, 2024). A közgazdaságtan hazai művelése mindmáig számos ellentmondás forrása.

Áttekintésünkben ezért az itthon alkotókra összpontosítunk, hiszen ebben a körben érdemes vizsgálni a tudatos választásokat. Az átmenet kutatói közül kiemelkedik Kornai János, akinek munkásságát külön tanulmányban is méltattam (Csaba, 2023). Kritikai felvetései és eredeti megközelítései a mai napig is folyamatosan komoly hatást gyakorolnak a téma nemzetközi művelőire Kínától az Egyesült Államokig.

A nyugati közgazdaságtanhoz való közelítés alapfeltétele, hogy a neoklasszikus egyensúlyelmélet főbb meglátásai ne csupán szövegek vagy egyetemi jegyzetek formájában legyenek hozzáférhetők. Zalai Ernő (2000) monumentális műve e hídépítő funkciót tölti be, amikor a mikroökonómiai elemzések matematikai apparátusát átfogóan és analitikusan magyarázza. Míg a főáramhoz történő megtérést szinte hittérítő buzgalommal hirdető²⁰ többnyire nem alkottak eredeti elméleti munkákat, Zalai a neoklasszikus elmélet részleteire kiterjedő, szigorú bizonyításokat is tartalmazó,

¹⁷ A nem kimondottan a mi térségünknek szentelt (*area studies*) lapok, illetve a nagy kiadók szerkesztőbizottságában vagy a nemzetközi tudományos társaságok vezetésében ez jól tükröződik.

¹⁸ A populizmus térnyerésével sokféle (például az Egyesült Államokban, de Kínában nem) megfigyelhető az egyetemeken, a kutatás és a tudomány társadalmi presztízisének süllyedése. Az „igazság utáni világ” a virtuális térben elterjedt, a laposföld híveitől az oltásellenességig és természetesen annak – immár bevetté vált – megkérdőjelezéséig, hogy megtérül-e a diploma megszerzésébe fektetett idő és pénz. Eközben két kínai egyetem, a Csöcsiang (Zhejiang) és a sanghaji Csiao Tong (Jiao Tong) is megelőzte 2025-ben a publikációs teljesítményt mérő leideni listán a Harvardot (www.northamericantutors.com, 2026. január 17.).

¹⁹ Az utóbbi kategória pozitív példája volt az Európai Monetáris Intézetet megalapító néhai Lámfalussy Sándor vagy az elmúlt három évtizedben különféle funkciókat is betöltő, viharos életpályát maga mögött tudó Kopits György, mindketten az MTA külső tagjai. Az angol lordjaink: Káldor Miklós, Balogh Tamás és Bauer Péter Tamás sosem törekedtek efféle szerepvállalásra, mint ahogyan az Egyesült Államokban alkotó Scitovsky Tibor és Fellner Vilmos sem. A Nobel-díjas Harsányi János nem sorolható be egyértelműen, mert doktori értekezését 1947-ben a budapesti tudományegyetemen szerezte, de az ebben foglaltakat kifejtő, erőteljesen matematikai műveit már az Egyesült Államokban írta, közvetlen gyakorlati alkalmazások nélkül. Őket talán helyesebb magyar származású közgazdászoknak nevezni.

²⁰ Közéjük tartozott két egykori kollégánk, Csontos László és Pete Péter, de számos más szereplő is említhető lenne.

hiánypótló könyvet adott közre. Kötetében rendre hangsúlyozza, hogy a matematikai elemzés eszköz, nem pedig az elmélet önálló célja.

A nyugati gazdaságpolitikai és elméleti elemzéshez való illeszkedés szép példája Erdős Tibornak az inflációról (1998), majd a fenntartható gazdasági növekedésről (2003) közreadott vaskos monográfiája. Erdős a neoklasszikus növekedélméletet a magyar viszonyokra alkotó módon alkalmazza. Miközben viszonylag kevés formális levezetést használ, érvelésének szigorúsága és alkalmazásainak konkrétsága maradandó, mi több, példa értékű elemzés mai szemmel is. E könyv ikerkötetének tekinthető Antal László (2004) monográfiája, amelynek fontos erőssége, hogy a költségvetési eszközökkel gerjeszthető többletnövekedés immanens korlátaira hívja fel a figyelmet. Erdős másik könyve, az inflációs kötet, óv attól a – gazdaságpolitikát évtizedeken át kísértő – téveszmétől, miszerint magasabb inflációval kisebb munkanélküliség és gyorsabb növekedés érhető el. A növekedés fenntarthatóságát elemezve pedig kiemeli a piaci elemek gerjesztette innováció meghatározó szerepét, amit sem a rendszeres eladósodás eltűrése, sem az állam beruházáspolitikai aktivizmusa nem képes ellentételezni, még kevésbé pótolni.

A Nemzeti Együttműködés Rendszerében

A társadalomtudományok új szakaszának tekintik Magyarország 2010 utáni történelmét – nemcsak céljai, hanem eszközei és működési módja tekintetében is. Tartózkodunk attól, hogy e helyütt az illiberalizmus, a populizmus, a fejlesztő állam, a nemzeti kapitalizmus és egyéb, többnyire nem kellően kimunkált koncepciók között igazságot próbáljunk tenni. Megelégszünk annak rögzítésével, hogy e másfél évtized kulcskérdései és vitái alapvetően az állami szerepvállalás, a tulajdonlás és az európai integráció köré csoportosultak.

Az állami szerepvállalás sokrétű átalakulása kezdetben mindössze hangsúlyeltolódásnak tűnt. A „több, mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás” jelszava még a folyamat résztvevői számára sem volt világos, ma azonban már senki nem vitatja, amit először Kornai (2017) fogalmazott meg: egy új típusú, hibrid kapitalizmusmodell alakult ki, amelyben az intézmények formálisan megfelelnek ugyan az európai uniós normáknak, működésük tartalmát azonban az informális viszonyok átalakulása egyre inkább lerontja.

A változás nem maradt a gazdaságpolitikai gyakorlat felszínén, hanem mélyreható intézményi átalakulásokhoz vezetett. Elméleti és gyakorlati szempontból központi szerepet játszott a tulajdonviszonyok átrendeződése, amelyet részletesen bemutat Voszka Éva (2018) kötete, valamint Mihályi Péter (2010, 2025) két terjedelmes monográfiája. Mindkét szerző nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a hazai folyamatokat – alaposan dokumentálva és a globális trendek összefüggésébe helyezve a történéseket. A narratívák közös tanulsága, hogy sok, önmagában véletlennek vagy önkényes döntések következményének tűnő esemény a nemzetközi folyamatokkal párhuzamosan zajlott, illetve azok is gerjesztették őket (Bod, 2014, 2026).

Az európai integráció gazdaságtanának kiemelkedő hazai művelője Palánkai Tibor, aki több kiadásban, folyamatosan korszerűsítve adta közre alapműveit. A témát

Halmai Péter (2014, 2020, 2021) kutatásai vitték tovább, aki egyaránt foglalkozott előbb a közös agrárpolitikával, majd a növekedési számvittel és a monetáris unió kérdéseivel. Szerkesztett kötetei fiatalabb kutatók számára is lehetőséget biztosítottak a megjelenésre. A mai derékhadhoz tartozó nemzedékből kiemelendők Györffy Dóra (2018) és Benczes István (2020, 2023) munkái, amelyek szervesen illeszkednek az európai integrációról szóló nemzetközi vitákhoz.

E lezáratlan folyamat egyfajta végszavaként érdemes megemlíteni azokat a kérdéseket, amelyekben a természeténél fogva megosztott szakmai közösség is egyetértésre jutott. Ezek közé tartozik az átláthatatlan szempontok alapján hozott döntések rendszerszintű kritikája, amely túlmutat az unortodox elemek bírálatán (Bod, 2026; Voszka, 2025). Ide sorolhatók az európai integráció, ezen belül a monetáris unió mellett szóló érvek, valamint a gazdasági növekedés tartós lassulásának strukturális és intézményi magyarázata. Általános törekvésként a mérsékelt, kiegyensúlyozott szakmai megközelítés, a szélsőséges, ki nem próbált receptek elutasítása tekinthető a magyar közgazdasági tradíció folytatásának. Az akadémiai-egyetemi közgazdaságtudomány tehát a nyolc évtized egészében elkerülte, hogy a politika szolgálóleánya legyen (Voszka, 2017), bár nemzetközi példák erre is voltak.

A kritikai gondolkodás egyik legjobb példája Mihályi Péter és Szelényi Iván (2026) legújabb kötete, amely a klasszikus politikai gazdaságtan megközelítését viszi tovább. A nemzetközi szakirodalomban Thomas Piketty által újraélesztett járadékvadászat és politikai kapitalizmus fogalmait kelet-európai és kínai összehasonlításban alkalmazzák. Szelényi (2019) néhány éve közreadott, összegző jellegű tanulmánygyűjteményének szellemében a szerzőpáros a posztkommunista átalakulás harmadik generációs értelmezését nyújtja: a gazdasági folyamatokat az intézmények és a politikai törekvések kölcsönhatásaként elemzik. Mihályi és Szelényi számos, nemzetközi kiadónál megjelenő közös és önálló művel járult hozzá a régió átalakulásának tárgyyszerű értékeléséhez.

Mérleg helyett

A magyar közgazdaságtudomány az áttekintett bő háromnegyed évszázadban osztozott a magyar társadalom egészével, amennyiben az időszak nagyobb részében terelőúton haladt (Berend, 1999). A világpolitika mellett a helyi adottságok és korlátok magyarázzák, hogy Nobel-díjasaink és számos más, iskolateremtő személyiség is külföldön futotta be pályáját. Kiemelkedik közülük a Nobel-díjas Harsányi János, továbbá Balassa Béla.

Harsányi már idézett kötetében (1976) folytatja Budapesten megvédett bölcsészdoktori értekezésének gondolatmenetét. Azt vizsgálja, hogy a minimax gondolkodás mikor tud etikus magatartással párosulni. Alapos matematikai levezetései a hadtudománytól az üzleti viselkedésig terjedő körben közvetlenül hasznosítható felismeréseket eredményeztek, amit a Nobel-díjhoz vezető talán legfontosabb lépéscsúfoknak tekinthetünk.

Harsányi másik alapművében (1977) amerikai mentora, Kenneth Arrow nyomán a társadalmi jóléti függvény mibenlétét és értelmezhetőségi feltételeit vizsgálta. Ez

a kötet is alapos matematikával elemzi az üzleti döntéseket uraló egyéni érdek és a társadalmi hasznosság kapcsolatát, kiterjedt formális apparátussal mutatva be, hogy a kétféle szempont mikor tud találkozni.

Surányi-Unger Tivadar (1950) a gazdaságelmélet központi kérdésében, az állam és a piac új egyensúlyának tekintetében a vegyes gazdaság elkerülhetetlenségére jutott, másfél évtizeddel megelőzve Jan Tinbergent (1967), akinek nevéhez ezt a felismerést általában kötni szokták.

Harsányi közgazdasági pályafutása teljes mértékben amerikai tartózkodásához kötődik. A felsoroltak közül Balassa, illetve – az 1990-es évektől – Kopits György és Lámfalussy Sándor volt szerves kapcsolatban a hazai szellemi élettel. Mások viszont csak hazalátogató „külföldre szakadt hazánkfiaként” maradtak kapcsolatban az országgal.

A két háború közti időszak gyakorlata, vagyis a világháramba történő beépülés a jelen évszázadra helyreállt. Ez a normalizálódás egyfelől örvendetes eredményekkel járt, amennyiben magyar származású közgazdászok jelenleg is a nemzetközi élvonalban szerepelnek (például Juhász Réka, Kőszegi Botond, Szentes Zoltán, Szeidl Ádám, Égert Balázs vagy Koren Miklós). Másfelől viszonylag jól dokumentálható az itthon maradottak jelenléte is a nemzetközi folyóiratok és tudományos kiadók kínálatában. Miközben örülünk mindkét csoport sikereinek, talán nem fölösleges emlékeztetni arra, hogy Nobel-díjasaink jellemzően nem a hazai kutatási ökoszisztémából nőttek ki, mi több, többször megkísérelt formális visszaépítésük sem problémamentes.

A magyar közgazdaság-tudomány eredményeit vélhetőleg a velünk egy ligába tartozó Csehország, Horvátország, Portugália vagy Ausztria teljesítményével érdemes egybevetni,²¹ míg a klasszikus centrumországok, mint Hollandia vagy Svájc, eleve más lehetőségekkel rendelkeznek. Történeti áttekintésünket érdemes tudománymetriai és tartalmi keresztmetszeti elemzéssel kiegészíteni. Nem kétséges, hogy az elmúlt másfél évtizedben a kutatásfinanszírozásban és -szervezésben sajátos súlypontváltás következett be, a közvetlen és közvetett kormányzati irányítás erősödésével és a korábbi időszak – sokszor formális – autonómiájának csökkenésével.²²

A HUN-REN intézetek központi irányítása és a humán tudományoknak a krónikusan alulfinanszírozott ELTE kereteibe olvasztása az egyetemektől elkülönült kutatóhálózat életképességét kérdőjelezi meg. A leépítések e cikk lezárásakor már megindultak, a beígért bérrendezés viszont elmaradt. A sokkarú, nagy egyetemeken működő kutatás a jelszavak szintjén eddig erős kormányzati támogatást élvezett, a gyakorlati döntésekben azonban részint a tömegoktatás, részint a bevételmaximalizálás szempontja egészen más mozgásteret eredményezett, mint amilyen például a gyakorta példaként említett Max Planck Gesellschaft esetében tapasztalható.

A Max Planck Társaság főállású foglalkoztatást biztosító kutatóhelyek hálózata, míg az egyetemek elsődleges feladata az oktatás. Az átalakulás NER-ben megfigyelt

²¹ A kisszámú egybevetésben többnyire a controlling elemi megfontolása is hiányzik, ami szerint az eredményeket nem önmagukban, hanem a ráfordításokhoz képest célszerű értékelni.

²² E kérdésnek szentelték az *Educatio* 2025. évi 4. számát. Az oktatáskutatók lapja a választási ciklusokhoz kötődő rendszeres mérleget publikál, számos szerző bevonásával.

gyakorlata komoly veszélyekkel jár: erőteljes a hivatali irányítás,²³ és szűkre szabják az intézményekben maradt témaválasztási és megjelenési szabadságát (Nagy, 2025). Ez a rövid póráz azért is anakronisztikus, mert mint – egyebek mellett – a friss közgazdasági Nobel-díjasoktól, Daron Acemoglutól és Joel Mokyrtól tudjuk, az innováció legfontosabb hajtóereje az innovátorok szabadsága, politikai és gazdasági értelemben egyaránt.

A magyar kutatók és a kutatás helyzete nem tegnap óta vált aggasztóvá. Egyfelől joggal vagyunk büszkék arra, hogy nemzetközi projektek révén számos fiatal és középgenerációs kolléga ki tud lépni a világpiacra, és ott helyt is tud állni. Másfelől jól látható, hogy az empirikus felvételekre alapozó, nem előre megadott eredményeket hozó, természetükénél fogva kaotikus és mutatószámokkal kevésbé mérhető folyamatok beindítására és fenntartására alig marad tér.

A nemzetközi tankönyvek oktatása nem igényel saját kutatást – ami pedig a középkor óta a valódi, jó minőségű egyetemi lét meghatározó eleme. A publikációs hajszája (különösen a vezető nyugati egyetemeken már sok év óta levetkőzött mennyiségi szemlélet és ösztönzés) a meglévő ismeretek újraértékesítését, nem pedig valóban új ismeretek kialakítását igényli. Sovány vigasz, hogy világjelenséggel állunk szemben.

A világ egyik legnagyobb tudományos kiadója által 96 országban végzett felmérés szerint dúl a szakszerűtlenül használt tudománymérési mutatók uralma és az ezáltal kiváltott publikációs düh. A kutatók ezt sehol sem fogadják el: szerintük legfeljebb 37 százalékuk kap bármilyen elismerést kutatásuk társadalmi hasznosításáért, és kevesebb mint harmaduknál számít a tudományos teljesítmény az előléptetésben.²⁴ A tervmutató-fetiszizmus kézenfekvő és dokumentálhatóan pusztító.

A kiút felvázolásához érdemes visszatérni ahhoz a régi felismeréshez, hogy egy elszabott rendszer javításának leghatásosabb módja az, ha felhagynak a nyilvánvaló torzításokkal – mint például a tudomány „kilóra mérése” vagy a kutatási támogatások ideológiai, személyes vagy protekciós alapon történő elosztása. A tudományok – köztük a közgazdaságtan – természete szerint globális piacon működnek.

Az ország európai és globális integráltsága kihívás és kényszer mindazok számára, akik a magyar közgazdaság-tudomány következő évtizedeinek kibontakoztatásán munkálkodnak. Nagy kérdés, hogy a közgazdasági kutatás súlypontja a felsorolt kedvezőtlen irányzatok hatására végleg külföldre kerül-e, amint az az 1945 és 1990 közötti időszakban történt, vagy a hazai társadalom (benne a kormányzat és a magánszféra) lehetővé teszi, hogy a globális és a lokális folyamatok egészséges egyensúlyban alakuljanak hosszabb távon is.

Az utóbbi esetben érvényesül az az igazság, hogy az elméletben „nincs magyar út” (Vincze, 1996), ám a tudomány művelése itthon is lehetséges marad, és a magyar társadalom kihívásai, valamint a rájuk adott válaszok ugyanúgy világszerte érdeklődést kelthetnek, mint az általunk vizsgált nyolc évtized során.

²³ Ennek működése szempontjából közömbös az, hogy életfogytig kinevezett kurátorok, a minisztérium szpáhijai vagy a cégszerű irányítás más formája érvényesül, függetlenül attól, hogy a szervezet végső soron milyen tulajdonformában működik, illetve hogy mekkora a közvetlen állami finanszírozás részaránya.

²⁴ Social scientists say social impact is the ultimate goal. info@emailsagepubl.com

Hivatkozások

- Antal, L. (1985). *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Antal, L. (2004). *Fenntartható-e a fenntartható fejlődés?* Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Balassa, B. (1990). *Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bauer, T. (1981). *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bence, Gy., Kis, J., & Márkus, Gy. (1992). *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* Lukács Archívum. (Az eredeti mű 1972-ben jelent meg.)
- Benczes, I. (2020). *Válság és válságrendezés az Európai Monetáris Unióban*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634543480>
- Benczes, I. (Ed.). (2023). *Economic policies of populist leaders. A Central and East European perspective*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003378884>
- Berend, T. I. (1999). *Terelőúton: Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944–1990*. Vince Kiadó.
- Bod, P. Á. (2014). *Nem szokványos gazdaságpolitikák*. Akadémiai Kiadó.
- Bod, P. Á. (2026). *Rendszerek jönnek. Elmúlnak?* HVG Rt.
- Csaba, L. (2023). A szellem óriásának magányossága. *Közgazdasági Szemle*, 70(1), 1–22. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.1.1>
- Csillag, I. (2022). *Tetszettünk volna forradalmat csinálni*. Kalligram.
- Erdős, P. (1974). *Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez - 2., javított és átdolgozott kiadás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Erdős, T. (1972). *Gazdasági növekedés a fejlett tőkésországokban*. Kossuth Könyvkiadó.
- Erdős, T. (1998). *Infláció*. Akadémiai Kiadó.
- Erdős, T. (2003). *Fenntartható gazdasági növekedés*. Akadémiai Kiadó.
- Fenyő, M. (1946). *Az elsodort ország. Révai*.
- Győrffy, D. (2018). *Trust and crisis management in the European Union*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-69212-8>
- Győrffy, D. (2024). A közgazdaságtan művelése Magyarországon. In Győrffy, D., Benczes, I., & Rosta, M. (szerk.), *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika (17–29. o.)*. Akadémiai Kiadó.
- Halmai, P. (2014). *Krízis és növekedés az Európai Unióban*. Akadémiai Kiadó.
- Halmai, P. (2021). *Mélyintegráció: A gazdasági és monetáris unió ökonómiája*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634545569>
- Halmai, P. (szerk.). (2020). *A Közös Agrárpolitika rendszere*. Dialóg Campus.
- Harsányi, J. (1976). *Essays on ethics, social behaviour and scientific explanation*. D. Reidel. <https://doi.org/10.1007/978-94-010-9327-9>
- Harsányi, J. (1977). *Rational behavior and bargaining equilibrium in games and social situations*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511571756>
- Heller, F. (1943). *A közgazdasági elmélet története*. Gergely R. könyvkereskedése.
- Horváth, J. (2020). *An introduction to the history of economic thought in Central Europe*. Springer International. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-58926-4>
- Jánossy, F. (1966). *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kaase, M., Weninger, A., & Sparschuch, V. (Eds.). (2002). *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe*. GESIS–European Commission–Collegium Budapest.
- Kádár, B. (1977). *Latin-Amerika gazdasági dilemmái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Kornai, J. (1957). *A gazdasági vezetés túlzott központosítása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Angolul: *Overcentralization of Economic Administration*. Oxford University Press, 1959. (Újranyomva 2023-ban.)
- Kornai, J. (1980). *A hiány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. (Újranyomva 1982-ben.)
- Kornai, J. (1992). *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Kiadó.
- Kornai, J. (2000). Tíz évvel a Rőpirat angol kiadásának megjelenése után. A szerző önértékelése. *Közgazdasági Szemle*, 47(9), 647–661.
- Kornai, J. (2014). Bevezetés A *puha költségvetési korlát* című kötethez. *Közgazdasági Szemle*, 61(7-8), 845–897.
- Kornai, J. (2017). *Láttelel: Tanulmányok a magyar állapotokról*. HVG Könyvek.
- Kovács, J. M. (szerk.). (2002). *A zárva várt Nyugat*. Sik Kiadó.
- Kovács, J. M. (Ed.). (2022). *Communist planning versus rationality: Mathematical economics and central plan in Eastern Europe and China*. Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5771/9781793631787>
- Matyas, A. (1985). *History of modern non-Marxian economics: from marginalist revolution through the Keynesian revolution to contemporary monetarist counter-revolution* (2nd ed.). Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-18005-9_53
- Mihályi, P. (2010). *A magyar privatizáció enciklopédiája* (1–2. kötet). Pannon Egyetemi Kiadó & MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Mihályi, P. (2025). *Privatizáció és államosítás Magyarországon* (1–4. kötet). Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789636641016>
- Mihályi, P., & Szelényi, I. (2026). *Az egyenlőtlenségek új formái: Magyarország az Orbán-korszakban (2010–2025)*. TÁRKI.
- Nagy, P. T. (2025). Tíz év az úton. *Élet és Irodalom*, 69(49). <https://www.es.hu/cikk/2025-12-05/nagy-peter-tibor/tiz-ev-az-uton.html>
- Soós, K. A. (1984). *Terv, kampány, pénz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Surányi-Unger, T. (1950). *Private enterprise and governmental planning: An integration*. McGraw-Hill.
- Surányi-Unger, T. (1952). *Comparative economic systems*. McGraw-Hill.
- Surányi-Unger, T. (1967). *Wirtschaftsphilosophie des 20. Jahrhunderts*. G. Fischer Verlag.
- Szamuely, L., & Csaba, L. (1998). *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban*. Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Szelényi, I. (2019). *Tanulmányok a posztkommunista kapitalizmusról*. Corvina Kiadó.
- Szigeti, E., & Mihalik, I. (1981). *Fejezetek a marxista–leninista közgazdaságtan történetéből*. Kossuth Kiadó.
- Tinbergen, J. (1967). *Development planning*. McGraw-Hill.
- Vincze, J. (1996). Van-e magyar út az elméleti közgazdaságtanban? *Közgazdasági Szemle*, 43(4), 331–335.
- Voszka, É. (2017). A tudomány – a politika szolgálóleánya? Adalékok. *Külgazdaság*, 61(5–6), 8–27. <https://doi.org/10.47630/KULG.2017.61.5-6.8>
- Voszka, É. (2018). *Az állami tulajdon pillanatai*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634542186>
- Voszka, É. (2019). Elvesztett illúziók. *Közgazdasági Szemle*, 66(12), 1284–1311. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2019.12.1284>
- Voszka, É. (2025). Rendszerváltó tulajdonoscserek Magyarországon, 2010–2025. *Közgazdasági Szemle*, 72(11), 1057–1081. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2025.11.1057>

- Wagener, H.-J. (Ed.). (1998). *Economic thought in communist and post-communist Europe*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203428788>
- Wagener, H.-J. (2021). *Sozialistische Ökonomie im Spannungsfeld der Modernisierung. Ein ideengeschichtlicher Vergleich DDR–Polen*. VS Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-35045-1>
- Zalai, E. (2000). *Matematikai közgazdaságtan (A korszerű mikroökonómiai elemzés klasszikus és neoklasszikus szemléletű modelljei)*. KJK–Kerszöv.